

**БОРИС АНДРЕЕВИЧ УСПЕНСКИЙ – ФЕДОР БОРИСОВИЧ УСПЕНСКИЙ,
Иноческие имена на Руси [BORISZ ANDREJEVICUS USZPENSZKIJ –
FJODOR BORISZOVICUS USZPENSZKIJ, Szerzetesi nevek a Ruszban]**

Orosz Tudományos Akadémia Szláv Tudományok Intézete – Nyesztor-Isztoria,
Moszkva–Szentpétervár, 2017. 340 lap

1. Bevezetés. A könyv a szerzetesi névadás orosz tradíciójának teljes leírására tesz kísérletet, elsőként. A kutatás orosz anyagon alapul, az ősi Rusztól az új időkig; e két korszak között a határt Nyikon püspöknek és követőinek a reformjai jelentik a 17. század második felében.

A pravoszláv egyház szerzetesei felszenteléskor megtagadják világi nevüket, melyet a keresztségben kaptak, és szerzetesi nevet vesznek fel. A névváltozás kettős jelentése a szerzetesi felnyírás bármely szakaszában a személyiség metafizikai megújulása (egy bizonyos típusú újjászületés), illetve a személyiségnek egy szakrális mintával való megfeleltetése. A kötet ezeknek a névváltoztatásoknak és a szerzetesi neveknek a jellemzőit tekinti át részletesen, bőséges példaanyaggal.

2. Névváltozás szerzetesi felnyíráskor. A pravoszláv egyházban jelenleg háromféle szerzetesi fokozat létezik: a jelöltek, a kislefogadalmúak és a nagyfogadalmúak. Ezek a lépcsőfokok a lelki teljesség különböző szintjeit jelentik: mindegyik egy-egy sajátos típusú felszenteléssel jár, melyet felnyírás kísér. A szerzetesi névváltoztatás hagyományát az oroszok a görögöktől vették át. A 12. században a névváltozás még a kolostorba lépéskor történt, és csak később került kapcsolatba a felnyírással. Korábban a szerzetességnek nem voltak fokozatai, így a név is csak egyszer változott: a világi névből¹ szerzetesi névvé. Idővel a görögöknél kialakult a szerzetessé szentelés három lépcsőfoka, a nevet elkezdték minden szinten megváltoztatni, és ez határozta meg a későbbi orosz hagyományokat is. A folyamat összekapcsolódott Nyikon reformjaival, melyek során az orosz szokások a késői görög hagyományhoz közeledtek. Jelenleg az orosz pravoszláv egyházban a szerzetessé szentelés minden szintjén elfogadott a névváltoztatás.

3. A névválasztás szabályai. A 15. századtól a szerzeteseknek általában olyan nevet adtak, amely ugyanazzal a hanggal kezdődött, mint a világi név; néha az utolsó vagy a név belsejében lévő hanggal volt egyezés. Később ez a szabály kiterjedt a szerzetesi felszentelés mindhárom lépcsőfokára, így a régebbi és újabb nevek láncokba rendeződtek: pl. *Potapij* (világi név), *Pigaszij* (jelölti név), *Pityirim* (kislefogadalmi név), *Pjotr* (nagyfogadalmi név); *Koszma* (világi név), *Konsztantyin* (jelölti név), *Kszenofont* (kislefogadalmi név), *Kuksa* (nagyfogadalmi név).

¹ A *világi név* terminus itt nem a magyar névtanban szokásos 'nem keresztény egyénnév' jelentésben használatos, hanem a *szerzetesi név* ellentétéként, a 'rendbe való belépés előtt használt egyénnév' jelentésben.

A másik tradíció az elsővel ellentétben a világi névhez való visszatérés. Például a nagyfogadalomkor a szerzetes azt a nevet kapja vissza, melyet a kereszteléskor kapott, vagy a kisfogadalomkor kapott nevet tartja meg. Ha megmarad a név, akkor a védőszent változik meg. Ha a keresztelési név a szerzetesi felnyírás minden szintjén ugyanaz marad is, a védőszent minden alkalommal megváltozik.

A szerzetesi név választása teljes mértékben a felszentelést végző apát döntése. (A jeölt ajánlhat, de nem választhat magának nevet.) Visszaemlékezésekből, életrajzokból tudunk példákat arra, hogy milyen tényezők befolyásolták a névválasztást: egy másik (élő vagy elhunyt) apátra, szerzetesre való emlékezés; a felszentelést végző szerzetes saját védőszentjének a neve; annak a szentnek a neve, akinek az ünnepe a felnyírás napjára esett.

4. A szerzetesi nevek jellemzői. A szerzetesi neveknek megvannak a maguk sajátosságai, könnyen felismerhetőek; ezek ugyanis kevésbé ismert szentek nevei, melyeket kereszteléskor nem szoktak választani. Általában ószövetségi nevek, mint az *Avel*, *Izrail*, *Iezekiil*, *Aaron*, *Hzizosztom* stb. Női nevek például a *Mitropolija*, *Nazareta*, *Tarszila*. Az egyházi irodalomban található előírás arról, hogy a szerzeteseknek olyan neveket kell adni, amelyek nem szerepelnek az egyházi naptárban. Gyakorlati útmutatások is olvashatóak arra nézve, hogy mikor ünnepeljük annak a szentnek a napját, akiről a nevüket kapták. Hogy mikor szilárdult meg ez a szokás, azt nehéz megmondani, mivel a nevek használata idővel változik. Mindezzel együtt a ma elterjedt keresztnevek egész sora (pl. *Anatolij*, *Arkagyij*, *Jevgenyij*, *Szergij*) a szerzetesi nevek közül került a mindennapi használatba.

A 17. századi évkönyvekben különleges szerzetesi névlisták szerepelnek. Egy 1639-es szerzetesi könyvben ez a lista az egyházi naptár előtt van, és szinte egyáltalán nincs közöttük egyezés. Sokáig jellemző volt a szerzeteseknek kizárólag görög eredetű nevek adása, pl. *Antian*, *Dioszkorid*, *Pior*, *Romin*, *Telonid*. Az olyan, ismertebb nevek, mint a *Borisz*, *Gleb*, *Vlagyimir* vagy *Olga* a szerzetesi környezetben később jelentek meg. A Nyikon idején feltűnt újabb szerzetesi nevek (pl. *Szerafim*, *Heruvim*, *Damaszkin*) éles ellenkezést váltottak ki a püspök ellenfelei körében.

A női szerzetesi nevek közül a Ruszból ismert például a *Nyikanora*, *Mironeja*, *Jevszihija*, *Polihronyija*, *Filagrija*. Férfinevekből is képeztek női szerzetesi neveket: *Filareta*, *Arkagyija*, *Szergija*, *Nyikolaja*, *Mihaila* stb. A női névválaszték sokkal szegényesebb, mint a férfi, ezért időnként a nők férfinévet kaptak a fogadalomtételkor.

A szerzetesi nevek listáján az 1639-es szerzetesi évkönyvben találhatóak olyanok is, amelyek eredetileg megszólító formák voltak; pl. *Avkszentyije*, *Amfilohije*, *Arszenyije*, *Nyikolaje*. A megszólító formák nominativusi használata délszlávizmus: a Ruszba a második délszláv hatás során kerültek, a 14. század végén, illetve a 15. században. E formák idegen, jellemzően görög nevek megfelelőiként jelennek meg, ezért gyakran megtalálhatóak 15–17. századi ikonokon, amelyeken nem ritkán görög vagy álgörög feliratok figyelhetők meg. A második délszláv hatás végével (a 16. század közepén) ezek a nevek gyakorlatilag eltűnnek az írásos emlékekből, és az ikonfeliratokban állandósulnak, illetve a szerzetesi nevek speciális formáiként rögzülnek.

5. Szerzetesi névváltozatok a mindennapi életben

5.1. Szerzetesi név használata apai névvel, titulussal, családnévvel. Manapság a szerzetesi névhez nem járul apai név. A moszkvai Ruszban ez még lehetséges, sőt elfogadott

volt: így nevezték a nemesi származású személyeket. Az apai név ugyanaz volt, mint a szerzetessé válás előtt. Például szolgálnak erre cárok, cárnők, bojárok ismert megszólításai a 17. századból. Ezek a példák viszonylag későbbi időkből származnak, ennél korábban a szerzetesi név ritkán volt használatban apai névvel együtt, és nem volt rendi jelentése sem. Ennek a megnevezésnek az ősi időkben negatív jelentése is lehetett: a keresztnév + apai név megnevezés lealacsonyító volt, mert azt jelölte, hogy a szerzetes már elment a kolostorból, nem tartozik többé oda, visszatért a világi nevéhez.

A moszkvai Ruszban lehetséges volt a szerzetesi név és a titulus együttes használata. A jelenleg elterjedt forma, a szerzetesi név és a családnév összekapcsolása korábban rendi jelentéssel bírt, mivel a családnév elsőként a legfelsőbb társadalmi rétegben jelent meg.

5.2. Becenév. Manapság előfordul, hogy a szerzetesi nevet becézve használják, informális módon, de ez nem tartozik bele a szerzetesi mindennapokba. A Ruszban előfordult a teljes szerzetesi név és a világi név beceneve együtt is. A szerzetesi név becézett alakja a Ruszban pejoratív értelemben is előfordult, például *Griska Otrepjev*. A *Griska* a *Grigorij* szerzetesi név kicsinyített formája, ez azt mutatja, hogy viselője álszerzetes. (Világi neve *Jurij* volt.) Az ősi Ruszban az episztoláris stílusban elfogadott volt a saját név kicsinyített változatának használata; a címzett ezzel szemben teljes néven szerepelt. A név megmásítása sokszor olyan személyek esetében jelent meg, akik megosztóak voltak valamilyen szempontból (pl. egy egyházi cím viselésére olyan személyt jelöltek ki, akit nem tudott mindenki elfogadni, ezért írtak így róla).

5.3. Ragadványnév. A ragadványnév használata jelen volt az ősi Ruszban a szerzeteseknél is ugyanúgy, mint a világiak körében. Néha a szerzetesi ragadványnévnek is volt pejoratív jelentése, azaz tükrözte az adott személy egyfajta idegen, negatív értékelését. Érdeemes megkülönböztetni az olyan ragadványneveket, melyeket az adott személy adott saját magának, valamint azokat, amelyeket más személyek adtak neki. A második csoportba tartozó nevek, ha először pejoratív értelműek is voltak, idővel neutrálissá váltak.

5.4. Írói álnév. Ezek az álnevek általában két görög szóból álltak, melyek keresztnévet, családnévet vagy ragadványnevet imitáltak. Közülük az elsőt pravoszláv hónapnevekből vették. A családnév helyén egy olyan szó állt, amely arra volt hivatott, hogy jellemezze az írókat. A könyv címében is szerepelt görög szó. Ezek az álnevek egyszeriek voltak, ad hoc módon képződtek az adott konkrét szöveghez, nem terjedtek ki az író teljes életművére.

5.5. Szerzetesi nevek beiktatási formái. Egyes neveket akkor kaptak a szerzetesek, amikor új, magasabb egyházi méltóságba iktatták be őket. Ilyen esetben a ceremóniában szereplő kézrátételhez kapcsolódott a névváltoztatás, szintén görög hatásra. A beiktatási név gyakran ugyanazzal a hanggal kezdődött, mint a szerzetesi név. Ezek azonban mindig egyedi esetek, a névváltozás ezen módját nem határozták meg az általános szabályok. A névváltoztatás az érseki felszenteléskor már a Ruszban is lehetséges volt, és jellemző volt diakónussá szenteléskor is.

5.6. Világi név használata szerzetesi név helyett. Az egyházból való formális kiközösítés esetén a szerzetestől megvonják a szerzetesi nevet, és visszaadják neki a világi

nevét. A szerzetesi fogadalomtól való önkéntes elállás is a világi névhez való visszatéréssel járt együtt. A szerzetes világi néven való nevezése bizonyos értelemben a kitagadással azonosítható, ezért lealacsonyító: a szerzetesi státusz el nem ismerését jelenti. Az évkönyvekben szerepelnek olyan elbeszélések, melyekben bizonyos személyek világi nevét, sőt becenevét használják a szerzetesi megnevezés mellett, komikus hatást keltve. Vannak viszont egyéb esetek, amikor a világi név használata teljesen semleges is lehet, például levelekben. A szerzetesi és a világi név szabadon variálható, a kontextustól és a stílustól függően. Olyan eset is ismert, amikor a szerzetes saját magát nevezi hol világi, hol pedig szerzetesi néven.

6. Összegzés. Mint láhattuk, a kötet a szerzetesi névadás hagyományainak sokrétű, kiterjedt vizsgálatát, illetve annak szerteágazó eredményeit tárja az olvasó elé. A szerzők nemcsak korszakok, hanem névadási és névhasználati situációk szerint is áttekinthetik a hagyományokat, elemzéseiket pedig minden esetben világos magyarázatokkal és gazdag példaanyaggal: évkönyvekből és levelekből vett történetekkel illusztrálják.

ENGELNÉ NAGY ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-5358>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

J. KOVÁCS MAGDA, Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótár. Dicționar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez

AESZ-füzetek 16., Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2018. 179 lap

1. Az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének kiadványsorozatában megjelent összehasonlító keresztnévszótár hiánypótló munka. Célját, illetve jellegét tekintve HAJDÚ MIHÁLY Magyar–angol, angol–magyar keresztnévszótárával, illetve a BAUKO JÁNOS által felvázolt, előkészületben lévő Magyar–szlovák keresztnévszótár koncepciójával rokoníthatjuk. Jelen kötet elsődleges célja a magyar, illetve a román névtanban járatlan, az adott nyelvet nem vagy csak alig ismerő szakember vagy laikus olvasó tájékoztatása, a magyar és a román keresztnevek összevetése. A keresztnévszótár bemutatja az adott név helyes magyar névalakját, annak világnyelvi vagy más idegen nyelvi megfelelőjét, a név etimológiáját, s végül köznyelvi kiejtését. A kétnyelvűség szellemében a szótár minden része – valóban megkönnyítve az olvasó dolgát – magyar és román nyelven egyaránt olvasható.

2. A kötet felépítése könnyen áttekinthető. A szótári részt, mely magyar–román, illetve román–magyar részből áll, a magyar (7–10) és a román (11–14) nyelvű előszó előzi meg. Az előszóban olvashatunk a szótár céljáról, valamint a szótárkészítés során felhasznált román és magyar nyelvű névszótárakról. A szerző mind magyar, mind román vonatkozásban a normatívnak, szakmailag megbízhatónak tartott névkönyveket, szótárakat